

ननुक्षारायाः प्रकृतेरक्षरत्वं प्रधानं क्षरः सर्वाणि भूतानीति श्रुतिस्मृतिप्रसिद्धिविरुद्धमित्याशंक्याह सर्गेति तस्याः क्षरत्वे संसारस्यांतस्वस्यात् तच्चानंतो न चादिर्न च संप्रतिष्ठेति तदानंत्यस्य त्वितिरुद्धं क्षरत्वश्रुत्यादि कंतुमतिक्षणपरिणामित्वमात्रान्तुप्रवाहोच्छेदादिति भावः प्रवाहानुच्छेदमाहार्थेन तदेतदिति ॥ १३ ॥ जीवस्याप्यक्षरत्वमाह गुणानामिति पंचविशकंचिदाभासमपि गुणानां क्षेत्रमुत्पत्तिस्थानमाहुः कुतः परस्परमधिष्ठानात् चिच्छाया मनवाप्यनकेवलप्रकृतिर्वाप्रकृतिरूपमुपाधिमनवाप्यकेवलः पुरुषो वा महदादीन् स्रष्टुमुत्सहते किंतु परस्परानुगृहेणैवेत्यर्थः अतः पंचविशस्यापि क्षेत्रत्वात्प्रकृतिवदक्षरत्वमिति भावः ॥ १४ ॥ उभायोः क्षरत्वमाह यदा त्वित्यादिना गुणजालं प्रकृत्यादि अव्यक्तात्मनि अहमनुभवागोचरे शुद्धे ब्रह्मणि संक्षिपेत् प्रविलापयेत् योगी तदेति उपाधिना शमनुभासोऽपि नश्यतीति द्वयोरपि क्षरत्वं ॥ १५ ॥ ननु पंचविशस्य लये नैरात्म्यस्यादित्याशंक्याह गुणा इति यथा महदादीनां प्रकृतौ लये यथैका प्रकृतिः प्रलये शिष्यते एवं क्षेत्रज्ञः पंचविशोऽपि तत्क्षेत्रे त्वोत्पत्तिस्थाने षड्विंशेशे संप्रलीयते अत आभासस्य

सर्गप्रलयधर्मत्वादव्यक्तं प्राहुर्क्षरं ॥ तदेतद्गुणसर्गाय विकुर्वाणं पुनः पुनः ॥ १३ ॥ गुणानां महदादीनामुत्पत्तिश्च परस्परं ॥ अधिष्ठानात् क्षेत्रमादुरेतत्तत्पंचविंशकं ॥ १४ ॥ यदा तु गुणजालं तदव्यक्तात्मनि संक्षिपेत् ॥ तदा सहगुणैस्तेऽसु पंचविंशो विलीयते ॥ १५ ॥ गुणा गुणेषु लीयंते तदैका प्रकृतिर्भवेत् ॥ क्षेत्रज्ञोऽपि यदा तातत्क्षेत्रे संप्रलीयते ॥ १६ ॥ तदा क्षरत्वं प्रकृतिर्गच्छते गुणसंश्रिता ॥ निर्गुणत्वं च वै देहगुणेष्वप्रतिवर्तनात् ॥ १७ ॥ एवमेव च क्षेत्रज्ञः क्षेत्रज्ञानपरिक्षये ॥ प्रकृत्या निर्गुणस्त्वेव इत्येवमनुशुश्रुम ॥ १८ ॥ क्षरो भवत्येष यदा तदा गुणवती मथ ॥ प्रकृतिं त्वभिजानाति निर्गुणत्वं तथात्मनः ॥ १९ ॥ तदा विशुद्धो भवति प्रकृतेः परिवर्जनात् ॥ अन्यो ह मन्येयमिति यदा बुद्ध्यति बुद्धिमान् ॥ २० ॥ तदैष तत्त्वतामिति न चापि मिश्रतां व्रजेत् ॥ प्रकृत्या चैव राजेंद्रमिश्रोत्यन्यश्च हृश्यते ॥ २१ ॥

लयेऽपि मुख्यो न नश्यतीति नैरात्म्यवादप्रसंगः यदा तदेति च उभयत्राध्याहारः तदैका प्रकृतिरित्यस्यानुकर्षश्चोत्तरार्धे ॥ १६ ॥ तदेति यदा त्वसंप्रज्ञाते पुरुषो निर्गुणं प्राप्नोति ह वै देह वैदति पृथक् पदं वा तदा प्रकृतिरपि क्षरत्वं विना शित्वंगच्छते आर्षस्तद्ध गुणसंश्रिता महदादिभिः सहिता तत्र क्षरत्वे हेतुः देहगुणेष्वप्रतिवर्तनादिति देहाश्रितेषु श्रोत्रादिषु प्रतिविषयं वर्तनं तदभावात् ॥ १७ ॥ अयमेव न्यायः क्षेत्रज्ञेऽपीत्याह एवमिति क्षरत्वं गच्छते इत्यनुसंगः कार्येणाहंकारेणास्ति त्वंगम्यते यथानद्याः पूरेण उपरि देशे दृष्टिमत्त्वं पूराभावे तदभावः एवं गुणानामप्रवृत्तेरप्रकाशाच्च प्रकृतिक्षेत्रज्ञौ नश्येते तत्रापि क्षेत्रज्ञे विशेषमाह प्रकृत्येति गुणगुणिनौ क्षेत्रज्ञे क्षेत्रज्ञाविति यौ क्षेत्रज्ञस्य तु क्षेत्रज्ञान्निष्कटो निर्गुणो ज्ञांशः स नित्य इत्यर्थः अनुशुश्रुम साक्षीचेता केवलो निर्गुणश्चेति श्रुतवंतो वयं ॥ १८ ॥ एष क्षेत्रज्ञः साक्षित्वयोगेन क्षरो यदाऽसंप्रज्ञातो भवति तदेति शेषं स्पष्टं ॥ १९ ॥ प्रकृतेः परिवर्जनात् प्रविलापनान्तु शास्त्रज्ञानमात्रात् बुद्ध्यति अपरोक्षीकरोति ॥ २० ॥ पृथक्त्वे वा पृथक्त्वे हेत्यस्योत्तरमाह तदैष इति तत्त्वतां आरोपयन्त्यतां चिदचिद्विधिरपि